

Nina Kolisnik

CHANGES OF CIVIL PERSON'S STATUS IN THE PRACTICE OF LOCAL JUDICIAL INSTITUTIONS ON THE TERRITORY REICHSKOMMISSARIAT "UKRAINE" (1941–1944)

In the article author explores the features of the local judiciary, whose decisions made changes in social status of persons residing in the territory controlled by the occupation administration Reichskommissariat "Ukraine".

Key words: civil status of a person, occupation, Reichskommissariat "Ukraine", local authorities, judicial institutions.

УДК 94(477.7) "1944/1954"

Світлана Кислинська

ОСОБЛИВОСТІ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ ТА ВІДМІНИ КАРТКОВОЇ СИСТЕМИ 1947 Р. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості перебігу процесів грошової реформи та відміни карткової системи на території Південної України у 1947 р. Автор вважає питання, якому присвячене дослідження, доволі актуальним через необ'єктивність висвітлення радянськими істориками та таким, що вимагає подальшого вивчення. Основний зміст дослідження складає аналіз даного процесу, а саме, вказуються причини грошової реформи та відміни карткової системи у повоєнний час, на основі широкої джерельної бази виділяються та описуються особливості даного явища, порівнюються офіційне трактування органів влади та реальні думки пересічного населення. У статті досліджуються характерні методи впливу тогочасної командно-адміністративної системи на події та свідомість населення. Автор обґрунтовує закономірні наслідки грошової реформи та відміни карткової системи як для економіки країни в цілому, так і для широкого загалу зокрема.

Ключові слова: Південна Україна, п'ятирічний план, карткова система, грошова реформа, повоєнний час.

Однією із найскладніших сторінок історії України був період повоєнної відбудови країни, що проходив у неймовірному напруженні сил та можливостей народу. Актуальність дослідження цієї теми зумовлена необхідністю комплексного, неупередженого аналізу питання на території Півдня України, адже попередні дослідження радянських істориків мають низку серйозних недоліків, адже проводилися вони під впливом тогочасної тоталітарної ідеології. Лише на початку 90-х рр. XX ст. почали з'являтися об'єктивні, змістовні та цікаві наукові видання. Над питаннями повоєнного періоду працювали О. Бажан [1] В. Баран, В. Даниленко [3] та інші.

Ця стаття має на меті на основі доволі значної джерельної бази провести комплексне дослідження та аналіз перебігу процесів здійснення грошової реформи та відміни карткової системи у 1947 р. на території південної України.

Друга світова війна завдала величезних втрат економіці, культурі, освіті та іншим сферам життя країни. Одним із наслідків війни було складне становище фінансової системи держави. Позаяк уряд СРСР відмовився від пропозиції допомоги у відбудові за американським "планом Маршалла", то пошуки фінансування запланованих економічних проектів здійснювалися за рахунок внутрішніх резервів країни, у той час, як європейські країни, що зазнали менших руйнувань та мали більший економічний потенціал, не приховували проблем в усіх сферах життєдіяльності країн та використовували будь-які можливості для їх якнайшвидшого подолання. Керівництво СРСР весь тягар відбудовчого процесу переклало на плечі народу, не виключенням стала й фінансова сфера. Особливістю відбудовчого процесу економіки України було те, що відновлювалася вона не як самодостатня самостійна структура, а як частина загальної всесоюзної економіки. Головний акцент у процесі відновлення фінансової стабільності країни робився на заходах зі скорочення фінансування сільського господарства, соціальної сфери, легкої промисловості та режиму тотальної економії.

Не припиняв своєї дії і механізм "мобілізації коштів населення", запроваджений радянським урядом ще на початку війни. У травні 1946 р. запроваджено першу державну позику відбудові і розвитку народного господарства на суму 21,8 млрд крб., 1947 р. – другу позику на суму 22,5 млрд крб., 1948 р. – третю на 22,6 млрд крб., 1949 р. – четверту на 23,8 млрд крб., 1950 р. – п'яту на 27 млрд крб. (усі терміном на 20 років) [1, с. 21].

Необхідність переходу від нормованого постачання – до розгорнутої радянської торгівлі проголошена ще в четвертому п'ятирічному плані відновлення та розвитку народного господарства

СРСР на 1946–1950 рр. За цим планом відміна карткової системи запланована на кінець 1946 р. [2, с. 15]. Проте через гострі проблеми у сільському господарстві країни у серпні 1946 р. відміну карткової системи перенесено на наступний рік. Через декілька тижнів Рада Міністрів СРСР запровадила зближення комерційних та пайкових цін, знизивши комерційні та підвищивши пайкові. Ця подія негативно позначилася на становищі населення, що перебувало на централізованому постачанні за пайковими цінами, хоча уряд і вжив певних "пом'якшувальних" заходів – запровадив так звану "хлібну" надбавку до заробітної платні низькооплачуваних категорій робітників та службовців [3, с.17].

16 серпня 1944 р. на усіх підприємствах, установах, навчальних закладах в обідню перерву проводилися бесіди із робітниками та службовцями щодо роз'яснення цієї події. Хоча в офіційних звітах рапортували про те, що "більшість робітників із схваленням зустріли постанову уряду, як життєво необхідне для нашої країни" [4, арк.72]. Наприклад, робітниця консервного заводу м. Одеса Макачук зазначала наступне: "Нема чого гріха таїти, нам буде важкувато, але раз так вчиняє уряд, значить іншого виходу немає. Нам потрібно більше та краще працювати, цим ми підвищимо свою заробітну платню та допоможемо уряду швидше відновити зруйноване війною господарство" [4, арк.73]. Проте у звітах про моральний стан та настрої населення щодо зближення комерційних та пайкових цін подається багато свідчень про невдоволення та обурення цією подією пересічних робітників. Так, робітник Одеського хлібозаводу Дементьев у розмові з іншими робітниками, заявляв: "Жити стало важко, хліб подорожчав у 4 рази, а заробіток маленький, як далі будемо жити, якщо весь заробіток витрачається на хліб"; слюсар Одеського трамвайного парку Р. наголошував: "До чого ж народ терплячий, що з ним не роблять, мовчить, ніякого бунту чи заколоту не піднімає, ось як добре його прибрали до рук, що й пискнути не можна" [4, арк. 74].

Різке збільшення державних видатків під час Другої світової війни, скорочення роздрібного товарообігу, зростання інфляції та обіг фальшивих коштів стали основними причинами, що обумовлювали необхідність проведення грошової реформи, позаяк заходи зі зниження комерційних та підвищення пайкових цін не змогли впоратися із вилученням значної кількості грошової маси, що знаходилася в той час у населення та через це унеможливлювала скасування карткової системи.

Зміст грошової реформи 1947 р. полягав у тому, що одночасно введено обмін 1 крб. нового зразка на 10 колишніх крб. Заощадження на суми до 3 тис. крб. (які складали біля 80 % усіх вкладів у ощадних касах) обмінювалися по номіналу 1:1. Внески на суми до 10 тис. крб. перераховані в наступних співвідношеннях: 3 тис. крб. – в пропорції 1:1, внески більш ніж 3 тис. крб. – у співвідношенні 2 крб. нового зразка за 3 колишніх. Внески більш ніж 10 тис. крб. перераховані в наступних співвідношеннях: перші 10 тис. крб. – так, як зазначено вище, у той час як внески на суми більш, ніж 10 тис. крб. були перераховані у зменшувальній пропорції, як 1:2 [5, арк. 31].

Грошова реформа та скасування карткової системи призначалися на 14 грудня 1947 р. Держбанк СРСР мав упродовж тижня здійснити обмін грошей на нові. Відстежимо більш детально безпосередню підготовку до проведення реформи у Миколаївській області, що розпочалася ще наприкінці вересня 1947 р. У той час в м. Миколаїв завезено спецвагонами 100 млн крб. нових зразка 1947 р. Їх розсилку у райони здійснено згідно із графіком упродовж 4 грудня – 9 грудня під посиленою охороною в облаштовані пункти із видачі грошей. Розподіл коштів між районами та м. Миколаєвом здійснено, згідно із наказом правління Держбанку: 40 млн крб. пропорційно фондам заробітної платні, 40 млн крб. пропорційно кількості дорослого населення та останні 20 млн крб. на утворення резерву. Усього в Миколаївській області влаштовано 197 обмінних пунктів [5, арк. 86]. Підготовку до грошової реформи засекречено, проте деяка частина населення ще до її початку все ж дізналася та почала вилучати внески із ощадних кас та скуповувати різні товари або проводити вилучення значних сум та одночасне внесення їх маленькими сумами у великій кількості. Так, за довідкою від 14 грудня 1948 р. секретарю обкому КП(б)У товаришу Гордєєву про грубі порушення постанови Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП (б)У від 14 грудня 1947 р. про відміну карткової системи та грошової реформи окремими партійними, радянськими та торгівельними працівниками – за викривлення законів про радянську торгівлю порушено 68 справ та залучено до відповідальності 105 осіб, з яких 52 особи заарештовано та 23 засуджено на різні терміни [6, арк.1]. Наприклад, бухгалтер Казанківської райспоживспілки Миколаївської області Кокотихин здав у сільпо в рахунок виручки власних коштів 6 тис. крб., для того, щоб згодом відшкодувати цю суму повноцінними коштами (засуджений на 15 років) [6, арк. 2]. Також керуючий Лисогірським відділенням Держбанку Навоев незаконно оформив внески на себе, свого сина та посадових осіб зранку 14 грудня 1947 р. – розголосив державну таємницю про порядок проведення грошової реформи (мала розпочатися о 14 год.), використав службове становище з метою обходу грошової реформи [6, арк. 15]. Посадові особи фінансових закладів Лисогірського району використовували службове становище та незаконно користувалися пільгами, встановленим вкладникам [6, арк. 13].

Грошова реформа мала відверто конфіскаційний характер, цілком у дусі радянської традиції перерозподілу власності, що офіційно обґрунтовувалося необхідністю обмежити спекулятивні

грошові нагромадження. Слід зазначити, що після відміни карткової системи, встановлені нові ціни на усі види продуктів і промислові товари, новий рівень цін перевищували довоєнний утричі. Воднораз вилучення у процесі реформи значної кількості грошей і скорочення в такий спосіб загальної купівельної спроможності населення створювало можливості для зниження цін на товари. У 1948 р. державні роздрібні ціни стали на 17 % нижчими від рівня цін, який існував напередодні реформи. Відбувалося зниження цін на колгоспних ринках, поступово зростав товарообіг. У 1948–1949 рр. державні роздрібні ціни знизилися проти четвертого кварталу 1947 р. на 29 %, що супроводжувалося подальшим розгортанням товарообігу. На кінець четвертої п'ятирічки роздрібний товарообіг державної та кооперативної торгівлі в СРСР трохи перевищив довоєнний рівень, а в Україні сягнув 97 % рівня 1940 р. [3, арк.18].

Одночасно із грошовою реформою скасовувалися і картки, про цьому ціни залишилися на рівні пайкових, оскільки завдяки грошовій реформі у населення була вилучена значна кількість грошової маси. У 1948 р. державні роздрібні ціни стали на 17 % нижчими від рівня цін, який існував напередодні реформи. Згідно із рішенням уряду, в м. Миколаєві відкрилися 5 чергових продовольчих магазинів та 27 хлібних магазинів, які у вихідні дні забезпечували продаж необхідної кількості продуктів харчування та хліба, встановленого лімітом на кожен вихідний день. У звичайні дні працювали 20 хлібобулочних магазинів, 40 продуктових магазинів, 32 хлібних ларьки та 50 змішаних магазинів [7, арк. 93].

Відбувалося зниження цін на колгоспних ринках, поступово зростав товарообіг. У 1948–1949 рр. державні роздрібні ціни знизилися проти четвертого кварталу 1947 р. на 29 %, що супроводжувалося подальшим розгортанням товарообігу. У Миколаївській області план товарообігу у 1947 р. за фондами продовольчих товарів виконано у розмірі 1033,5 млн крб., або 100,5 %, в тому числі у містах на 745 млн крб., а споживча кооперація – на 288 млн крб. Продано населенню міст Миколаївської області сільгосппродукції на 48 млн крб. Обіг закладів громадського харчування у 1947 р. становив 203,5 млн крб. (у 1946 р. – 119,9 млн крб.). Торгова мережа області збільшилася на 490 одиниць, столових та чайних стало 382 одиниці [6, арк. 32].

Незважаючи на заходи для якісного перебігу процесу скасування карткової системи та налагодження вільної торгівлі продовольчими та промисловими товарами, у роботі торгівельної мережі існували серйозні недоліки. Тільки за 16 днів грудня 1947 р. та січень 1948 р. за порушення правил торгівлі, обважування, обмірування та розкрадання притягнуто до кримінальної відповідальності у Миколаївській області 105 осіб, з яких 52 заарештовано та 23 особи засуджено на різні терміни. Знято із посад 50 осіб, накладено адміністративних стягнень на 128 осіб та оштрафовано 37 осіб [7, арк. 94].

Грошова реформа 1947 р. мала несправедливий характер, та називалася "останньою жертвою населення", однак завдяки їй фінансова ситуація в країні стабілізувалася. Таке ставлення тоталітарної держави до громадян цілком передбачуване та адекватне, зважаючи на номенклатурно-бюрократичну систему влади, що мала за основу свого ладу підпорядкування та водночас байдужість до людей та їх потреб. Водночас, завдяки існуючій системі агітації та пропаганди у тогочасному суспільстві поширювалися надії на те, що заходи ЦК ВКП(б) призведуть до зміцнення СРСР, а відтак і до покращення матеріально-побутового рівня трудящих у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Бажан О. Г. Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. / О. Г. Бажан // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – Т. 41. – К.: КМ Академія, 2005. – С.20–28.
2. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства УССР на 1946–1950 гг. – Киев, 1946. – 47 с.
3. Баран В. К Україна крізь віки: В 15 т. / В. К. Баран, В. М. Даниленко, В. А. Смолій (ред.). – Т. 13: Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 303 с.
4. Держархів Одеської обл., ф. 11, оп. 12, сп. 155, арк. 72–74.
5. Держархів Миколаївської обл., ф. 7, оп. 4, спр. 586, арк. 31, 86.
6. Там само, спр. 620, арк. 1–2, 13, 15, 32.
7. Там само, спр. 693, арк. 93–94.

Светлана Кислинская

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА ДЕНЕЖНОЙ РЕФОРМЫ И ОТМЕНЫ КАРТОЧНОЙ СИСТЕМЫ 1947 Г. НА ЮГЕ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются особенности течения процесса денежной реформы и отмены карточной системы на территории Южной Украины в 1947 г. Автор считает вопрос, которому посвящено исследование, достаточно актуальным из-за необъективности освещения советскими историками и таким, который требует последующего изучения. Основное содержание исследования составляет анализ данного процесса, а именно, называются причины денежной реформы и отмены карточной реформы в послевоенное время, на основе широкой базы

источников выделяются и описываются особенности данного явления, сравниваются официальная трактовка органов власти и реальные мнения простого населения. В статье исследуются характерные методы влияния командно-административной системы на события и сознание населения. Автор обосновывает закономерные последствия денежной реформы и отмены карточной системы как для экономики страны в целом, так и для простого населения отдельно.

Ключевые слова: Юг Украины, пятилетний план, карточная система, денежная реформа, послевоенное время.

Svitlana Kyslynska

SPECIAL CHARACTERISTICS OF THE CURRENCY REFORM AND ABOLISHMENT OF THE RATIONING SYSTEM OF 1947 IN THE SOUTH OF UKRAINE

This article presents the special aspects of the currency reform process and abolishment of the rationing system on the territory of South Ukraine in 1947. The author considers the issue, which was researched, reasonably important because of its biased coverage by Soviet historians and demanding the ensuing study. The main content of the study is comprised of the analysis of this particular process i.e. the reasons of the currency reform and abolishment of the rationing system in the post-war period are named. The peculiarities of this phenomenon are emphasized and described on the ground of a large resource base. The official representation of the government and the actual opinions of the population are compared. The article researches the typical methods of command-and-control system's influence on the events and people's minds. The author proves natural aftermath of the currency system and abolishment of the rationing system for the country's economy in general as well as for the population in particular.

Key words: the South of Ukraine, the five-year-plan, the rationing system, the currency reform, the post-war period.

УДК 94(477.8)

Лариса Капітан

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ТА СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

У статті охарактеризовано різноманітні види самоорганізації українського сільського населення, системи та способи регулювання аграрних відносин, форми організації виробництва та використання земельних багатств Західної України, що сформувалися упродовж століть.

Ключові слова: громада, схід села, громадські ради, селянські комітети, загальні збори селян.

Сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле та знайти орієнтири на майбутнє, необхідно всебічно вивчати проблеми української ментальності, які сприяли духовному відродженню нації. Життя українців пов'язане із працею на землі, сільським побутом, традиційними заняттями й ремеслами, народною творчістю.

Настав час об'єктивно відтворити історію українського селянства на різних етапах, вільну від ідеологічних нашарувань та цензури. Насаджуючи "соціалістичні перетворення" на селі радянський тоталітарний режим усіма наявними у його розпорядженні засобами і методами прагнув не допустити політичного самовираження українського селянства. Відсутність селянських організацій ускладнювало знаходження спільної мови, вироблення загальної лінії щодо політики на селі.

Мета статті – охарактеризувати форми організації виробництва та селянського самоврядування у Західній Україні в першій половині ХХ ст., трансформаційні зміни в селянському укладі.

Суспільно-політичні процеси в Україні, проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій у західному регіоні стали предметом висвітлення науковцями у низці дисертаційних досліджень і спеціальних монографічних видань. Цій проблематиці присвячені наукові праці Р. Вепріва [1], Н. Коростіль [2], Р. Котовського [3], О. Малярчука [4], І. Рибак [5], В. Нечитайла [6] та багатьох інших дослідників аграрної історії України.

Упродовж віків українське селянство виробило власні системи регулювання аграрних відносин, форми організації виробництва та використання земельних багатств. Існували різноманітні види самоорганізації сільського населення, створені як власним досвідом, так і запозичені в інших народів. Так, І. Кривко та С. Лях виділяють три види селянських організацій: традиційні інститути селянського самоврядування (громада); організації, що виникли в ході революційної, політичної або